

Révai és Adelung.

1690-ben jelent meg LOCKE: «Essay concerning human understanding» cz. munkája, melyben először jelentkezik az empirizmus mint filozófiai rendszer. Velünk született ismereteink nincsenek, mert tudásunk a tapasztalásból származik, s ettől függ, mint alapelvétől. A nyelv nem egyéb, mint a tárgyak által bennünk keltett képzeteknek a jegye, tehát a szók csak jelek, a tárgyak képzetének a jelei. LOCKE felfogását nagyjában a magáévá teszi LEIBNITZ, a ki azt mondja a nyelvről, hogy bár van valami összefüggés a tárgy és a szó hangjai között, a nyelvet természetes úton megfejteni mégsem lehet, mert a szóknak tartalmi részét nem a tapasztalás által szerezzük, a gondolat bennünk lakozik, habár nem explicite, csak potentialiter. Ezt a két rendszert összeolvastja és népszerűsíti WOLF KERESZTÉLY, és megalapítja azt a sajtósági irányt (philosophia practica), mely a XVIII. század végén és a XIX. elején a tudományokban uralkodóvá lett.

Ennek a gyakorlati bölcséletnek a nyelvtudományra is nagy hatása volt. Új szempontok vegyültek a humanista nyelvtudomány megjegeczesedett formái közé, egymásután keletkeznek a «Philosophische Sprachlehre»-k, melyek nem elégsznek meg a tények és a grammatikai formák egyszerű megállapításával, hanem az okokat keresik. A legelső probléma a nyelv eredetének kérdése volt, melyre HERDER felelt pályamunkájával: «Über den Ursprung der Sprache» (Berlin, 1776), és itt viszi bele először a LOCKE-féle elvet — nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu — a nyelvészetbe. Ez a munka nemcsak Németországban, hanem nálunk is kátéja lett mindazon tudósoknak, kik empirikus alapon foglalkoznak a nyelvvel; így VERSEGHYnek is, a ki először hirdette nálunk a nyelv bölcséleti fejtegetésének szükséges voltát, s ez-

által megalapítója és feje lett a Révaival szembenálló s korában mindenesetre modern nyelvészeti iskolának.

A német empirikus nyelvészeti iskolának legismertebb, azonban legkevesébbé méltatott munkása csakhamar ADELUNG JÁNOS KRISTÓF (1732—1806) lett. ADELUNG egyike azon tudósoknak, a kikre hazájukban nem sok ügyet vetettek. Tudják róla, hogy élt és dolgozott, azonban inkább érdekességi szempontból és mint «nyelvész-különlegességet» emlegetik DELBRÜCK, PAUL, SCHRADER és WUNDERLICH. Bővebben foglalkozott vele RAUMER, «Geschichte der deutschen Philologie» (München, 1870) és MATTHIAS «Geschichte des deutschen Unterrichts» (München, 1907) cz. művében. ADELUNG munkássága képezi a határt a régi humanista latin-héber és a teljesen történeti felfogás közt.

ADELUNG a nyelvtudománynak minden ágát művelte, eredetiben azonban nagyon keveset alkotott, hanem inkább arra törekedett, hogy a koráig uralkodó sokféleséget megszüntesse és egységet teremtsen. Ezt pedig úgy érte el, hogy alapul véve az empirizmust, egész rendszerét erre építi. ADELUNG nyelvészeti munkálkodásának főérdeme tehát nem az önállóság, hanem mindenekelőtt az egység.

Munkái, melyek bennünket érdekelnek, a következők:

1. Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache. I—II. Leipzig 1782. — Ebben a munkában lenyomatta tanulmányát: Über den Ursprung der Sprache, und den Bau der Wörter, besonders der deutschen. Ein Versuch. Leipzig 1781, a 177—244. oldalakon, és erre a műre a Lehrgebäude (rövidítve: *Lg.*) lapszámaival hivatkozom. —
2. Versuch eines kritisch-etymologischen Wörterbuchs der Hochdeutschen Mundart. I—IV. Leipzig 1774—86. — Rövidítve: *Wb.* —
3. Über den deutschen Styl. I—II. Berlin 1785.

Ezekben a munkákban rakta le ADELUNG a tanításait. Ismeretes dolog, hogy a nyelv eredetéről HERDER után ADELUNG-nak az volt a felfogása, hogy a nyelvet az ember alkotta magának, mert erre őt a társas együttlét kényszerítette. Először artikulátlan hangokkal utánozta a természetben hallott zajt és ezen első beszédje csupa mássalhangzóból (Hauptlaut) állott, a magánhangzók (Hülflaut) csak az utánzott hang magasságát vagy mélységét fejezték ki. A beszéd ezen az első fokon csak

egytagú szókból állott, melyeket gyökereknek nevez és ezek képezik a nyelvnek legősibb alkatát. Mivel a nyelv ezen primitív keletkezésében izolált hangokat utánzott, kell a gyökerekben olyan elemi hangoknak lenniök, melyeknek meghatározott jelentésük van s ezek a gyökérhangok (Wurzellaute);*) így pl. az *l* tartósságot jelent: *leb-en* és gyorsaságot: *Bli-tz*, az *r* rezgést: *zitt-r*, *zitt-ern*, stb. Ebből a kezdetleges állapotból fejlődik tovább a nyelv, még pedig a művelődéssel párhuzamosan. Az érzéki fogalmak kifejezése után az ember képessé lesz érzelhetetlen és elvont dolgokat is kifejezni, a nyelv is kilép a gyermekorból és kezdetét veszi az ifjúkor. Majd elválí az addig egységes nép, külön nemzetek és nyelvek fejlődnek, melyek mindinkább finomulnak és kezdődik a férfikor. A nemzeti nyelv most a művelt társadalom gondozására van bízva, ott gyarapszik és csiszolódik a műveltség fokozódásával. Ezért tanítja ADELUNG, hogy Németországban az egyedüli helyes németséget Felső-Szászország művelt társadalmában találjuk; ez a német irodalmi nyelv. (V. ö. vitáját WIELANDdal: Teutscher Merkur 1782. és 83. és ADELUNG: Magazin 1782.) A nyelvrégiség ADELUNG szerint elvetendő, mert ha a nyelv a műveltség fejlődésével valamit kilökött magából, azt azért tette, mivel jobbat talált helyébe. A köznép durva, műveletlen, nyelve is rossz, «abgeschmackt». A népköltészet és a közmondások «schmutzige Blümchen» gyűjtőnév alatt szerepelnek. (Wb. I. Vorr. XIV.)

A fentebb mondottakból egész természetesen következnek ADELUNG elvei. A nyelvet, ha tökéletesen akarjuk ismerni, az etimológia segítségével fel kell bontanunk végső elemeire, a gyökerekre. A nyelvhelyesség kérdésében a művelt társadalom nyelvszokása a legfőbb bíró és ezen társadalom beszédejtése teszi az írás alapját is («schreib, wie du sprichst»). Nagy vonásokban ezeken az elveken építi fel ADELUNG egész nyelvészeti rendszerét.

Nálunk Magyarországon ADELUNG működése 1790 körül kezd

*) A gyökérhangzó nem azonos a tőhangzóval. A *leben* tőhangzója *leb*, gyökérhangzója pedig csak az *l*, s ehhez járultak később a többi hangok a következő sorrendben: először a *b*, lett tehát *lb*, s csak később az *e*. A *zittern* gyökérhangzója az *r*, s köréje csoportosult később a többi hang. (V. ö. bővebben Lg. I. 193.)

ismertté válni, tehát ugyanakkor, mikor Bécsben, a hol ADELUNG munkái megjelenésök után nagyon hamar elterjedtek, habár a hivatalos használatba csak később mentek át.

Ez az időpont Magyarországon nemcsak politikai, hanem nyelvészeti tekintetben is fordulópontot jelent; megindul az élet, és az egész kor munkáinak és vitáinak eredménye RÉVAI Antiquitates-e és Elab. Grammatica-ja. Tudósaink nagy része azonban idegenből kért irányítást és kapott is, és a kor nagy részben ADELUNG kora. A hatás csak kissé későn (1793) kezd kialakulni és mielőtt kifejlődhetett volna, elnyomta a BOPP, HUMBOLDT, GRIMM nyomán keletkező irányzat. Az egésznek inkább átmeneti jellege van. Nem volt oly tartós és sokoldalú, mint GOTTSCHEDÉ, de fontos, mert egész akkori nyelvészetünkre rányomta ismertető jelét. Keresni fogjuk, hogy vajjon hatott-e ADELUNG RÉVAIRA. E végből RÉVAIT egyrészt mint stilisztikust, másrészt pedig mint nyelvészt fogjuk vizsgálni.

I. Adelung és Révai.

1. RÉVAI «a nemzet leggondosabb és legtanultabb grammaticusa» (KAZINCZY F. Lev. IV. 253.) nemcsak mint nyelvtanító, hanem mint stilisztikus is érdekel bennünket. Munkája, a «Magyar Deákság» a M. N. Múzeum 1309. Quart. hung. I—III. jelzetű kötetekben maradt ránk kéziratban és egyik részében ADELUNG «Über den deutschen Styl» (1785. I—II.) cz. munkájának részben fordítása, részben átdolgozása.

A kézirat három kötetre oszlik: I. A' Magyar Deáki Történet. II. A' Magyar Szép Toll; ezekkel nyomós okon egybefoglaltatik a' III. A' Magyar Beszédnek Peldái. — Mivel a kézirat még ismertetve nincs, röviden fogok róla néhány szót szólni tárgyam keretén kívül is.

RÉVAI a «latán szót litteratura» úgy fordítja: «deákság», mert őseink ezt a szót: deák olyan értelemben vették, mint literatus; hogy pedig a latin nyelvet nálunk deák nyelvnek hívják, ennek oka az, hogy annak, a ki deák, (azaz eszes, okos, tanult) volt, latinul jól kellett tudnia. Munkájának tárgyát a következőkben ismerteti:

«Ha elbeszélőképen szóllunk a' Magyar deákságról, első tárgyunk benne a' hazai nyelv: hogy mi eredetű, mi tulajdonságú, mennyire emelked(ett) vagy esett a' nemzeti tanúság mellett. Szintén úgy, ha azt előbbre kívánjuk mozdítanunk, tanúlva vagy tanítva, ismét a' nyelvben foglalatoskodunk, a' valóságokról való tanúságunknak első eszközében, és úgy jutunk különösen a szavakról való tanúságra. Abban igyekszünk okólnunk vagy másokat oktatnunk; hogy a' szavaknak mi hajlásokkal, mi nevedésökkel, a' szóllásoknak mi összeállóságokkal, azután mind azoknak mind ezeknek mi szépségökkel nyilatkoztassuk ki a' mi gondolatainkat írásban és beszédben. És így ékesenszóllást szeretőkkel leszünk egyúttal (philologi).»

Az első kötetben szó van a nyelvről általában, annak eredetéről. «Az Isten ingyen kegyelméből úgy teremtette az embert, . . . hogy jelekkel is másoknak elejökbe terjeszthetné a' mikről gondolkodik, és ezen jelek a' szavak» (I. bev. 7.). Ezután rátér a magyar nyelvre. A magyarok a hunnoktól származnak és Attila birodalmának felbomlása után a magyarok is felkerekedtek a Don és Neper folyók mellől, beütöttek Európába és elfoglalták ezt az országot. A régi haza neve Nagy-Magyarország vagy «Bélának titkos író deákjánál Dentumogeria», mely a Kuma vize mellett volt, mint erről azon utazók értesítenek, a kik ott jártak, így IV. Béla alatt Julián barát, a ki «valamiről szóllott előttök, akár a' hitről, akár egyebekről, mind örömet hallgatták. Mert ugyan magyar nyelven szóllottak, 's megértették ötet, ő is viszontag öket. Juliánnak beszédje majd igen olyan volt, a' millyennel iratott a' két régi halotti beszéd. (Látjátok feleym, Szerelmes bratim.)»

A magyar nyelv napkeleti eredetű, rokonságban van a keleti nyelvekkel, ez a magyar nyelvnek «távolabb való atyafisága» és «közelebb való atyafiságban» van az északi nyelvekkel és népekkel, melyek a finnek, esztek, sziránok, permiek, vogulok, vótok, cseremiszek, mordvák és osztok, mely nyelvek a magyarhoz való rokonságukat tekintve ilyen sorrendben következnek: vogul, permi, sziráni, osztják, vót, mordva és cseremisiz nyelvek, azután a finn és dialektusai, az eszt és legtávolabb a lapp. RÉVAI a két rokonságot össze akarja egyeztetni: «mivel a' Lapp Finn és Eszt nyelvek közelebről atyafiságosak a' miénkkel, vagyon

azonoknak, valamint a' miénknek a' zsidó, káldi, sziri, árabs nyelvekkel is távolabb való atyafiságuk».

A nyelvrokonság megállapításában két dologra kell ügyelnünk: a szavak jelentésére (materia) és azok hangjaira (forma). A rokonság csálhatatlan jegyei a primitiv fogalmak egyezése (számnevek, névmások, létige alakja); e szavakat «eredeti jegyes szavaknak» (voces characteristicæ primigeniæ) nevezzük. A betűk egyezését pedig úgy mutatjuk ki, ha azt bizonyítjuk, hogy a szók gyökérbetűi azonosak, azonban idővel vagy elcseréltettek, vagy hozzáadással megbővültek, vagy elvétellel megkevesbedtek. Ezután «az atyafiságot meghatározó szabásokat» adja: I. Az olyan nyelvek, melyekben csak kevés «eredeti jegyes szó» egyezik, nem rokon nyelvek, még kevésbbé «különös módjai a szóllásnak» (dialectus). II. Azon nyelveket, melyekben a «jegyes szavaknak» fele vagy harmadrésze egyezik, «atyafiságosoknak» tarthatjuk. III. Azon nyelvek, melyekben a jegyes szavaknak több mint a fele egyezik, nem rokon nyelvek, hanem «az egy nyelvben csak különös módjai a' szóllásnak». (P. 21—22.) Ezt a részt RÉVAI ADELUNGNAK: «Über den Ursprung der Sprache» cz. művéből vette (V. ö. Lg. I. 239—241.), a melybe GATTERER: Universal Historie-jéből került.

Mutatványul RÉVAI stílusából lássuk az első kötet utolsó fejezetét, melyben a finnugor nyelvek elágazásáról szól:

«Az a' derék ág, első tőnemzet, kezdője, gyarapítója, 's fentartója nyelvünknek, mellyet akármí, 's akármennyi előbbi esméretlen nevei után, későn neveztetett magyarnak a' Magyarság, bizony már kezdetben eleven és szapora volt, 's igen korán kapott jobb erőre, mivel utóbb annyi ágakra oszlott. Eredetének legelső helyéből lassanként feljebb nyomúlt, 's úgy látszik, hogy jó korán csak igen ott tartózkodott, 's ott erősödött meg nagyobb-nagyobb terjedéssel, változó mozdulással, sokszor valamelyik tagja elszakadásával azon egy vidékben, hol a' Nagy Magyarság későbbben állapotott meg Jaik és Etel között, Baschir táján, 's még azon is túl. A' mi eleink onnét szakadtak el többi atyjokfaiától: mert mindnyájokat el nem űzhette még az ellenkező erő is, a' mellyről nem egyaránt szóllanak az írók, olly igen megkedvellették régi gyökeres lakhelyeikből... Ezen állhatatos régi lakásától el nem válható most már fogyatékné népetske az a' tőnemzet igazán a' mellyből mi származtunk. Szomorú az állapotja... Tsak imént említők a' tagoknak elszakadásokat. Ettől az itt megtelepedett

tőnemzettől vált el úgy tartom igen korán az első osztásokban az a' nemzetség, 's lassanként jó idő folytával tovább nyomúlva az északi tavak közé szorúlt: melyet később Lapp névvel terhelt a' hatalmasabb uralkodó. Nyelvének még most is fenmaradó eredeti durvasága igen felmutat a' nagy időre. Simúltabb és tisztább a' Finn és Eszt nyelv: ez a' két nemzetség tehát később szakadott el az első tőtől, 's feljebb nyomúlt, míg mostani helyét érte; de sokkal korábban mégis a' mi elszakadásunknál. Azután mozdultak a' Vogulok, mivel még ezeknél is tisztábbaknak látszanak a' nyelvben, de ők is korábban nálunknál. Úgy szólhatunk a' többiekről, kik közül némelyeknek elválások utánunk is lehetett. Mert tsak ugyan hová tovább mind inkább oszlott, fogyott az előbbi számosabb Baschir nemzet: melyet több ízben látogattak a' mi utazóink, 's egyéb történetek híven emlegetnek. Már a' sok szavaknak, 's egyéb hasonlóságoknak öszvehordatások mind éjszakról, mind napkeletről tsak józan itélettel essék, teljességgel nem alatsonyítja, hanem inkább emeli nyelvünk méltóságát. Mert ebből tisztán megtetszik annak tiszteletre méltó régisége, 's az első nyelvek között való díszeskedése, mivel azokat a' legrégebb nyelvekkel megegyező közös szavakat 's egyéb hasonlóságokat ugyan ezekkel vette, azon egy közös forrásból, az eredeti logelső 's legegyszerűbb nyelvből.»

A magyar deáki történetnek második része: «mely a' magyar deákságot mutatja, azaz a' magyar nemzetnek az írástudásban 's egyéb tanúságokban hazai nyelvén való járatosságát felhozott emlékezetes jegyekben régi, középidéjű 's utóbbi írásokban», külön füzetben van meg a M. N. Múzeum kéziratárában Quart. hung. 1305. jelzéssel. A kéziratot HORVÁT ISTVÁN a Tud. Gyűjtemény 1833. évi II. f. 49—91. lapján kiadta.

Ebben a munkában RÉVAI csak a magyar nyelven szóló «deákságról» beszél, kezdi a hunnoknál, a kiknek kétféle írásuk volt, egy titkos és egy betűírás, mely utóbbinak maradványa a székely rovásírás. A magyarok a régi betűk helyébe a latin betűket fogadják el, melyeknek hangjait azonban kibővítik, s így keletkeznek a *gy, ny, ty, ly, zs, sz* betűk. A deákság az első időben nálunk latin volt, de a vallásoktatást és a szentbeszédeket magyarul tartották; ilyen magyar nyelvű emlékünkhöz a Halotti Beszéd, melyet sokan megvetnek és mocskolnak. «Reá vettem tehát magamat, hogy ezeket mind eloszlassam, 's ezt az igaz Magyar régiséget másoknak is ugyan annak esmértessem. Már

1783 ban elkészült magyar nyelven elég bő fejtegetésem, . . . 's elkészült nyomtatásra már 1799. esztendőben. Sürgettem a' nyomtatást Komáromban 1800, Sopronban pedig 1801, Bétsben végtére 1802; de az elegendő költségnek nem léte miatt sehoh sem boldogúlhattam». RÉVAI tudja, hogy munkája értékes, mert ezen «merész megátalkodással» mélyebben férközött bele nyelvünk titkaiba, s ezt a maradványt megfejtette. A Halotti Beszédet nem tót ember írta, mert nem véti el sehoh a szókötést és a «meghatározottatott igét» is helyesen használja. (V. ö. M. Hirmondó 1795. 395—398. 1.)

Minket azonban főkép a kézirat harmadik része érdekel, melyben a «magyar szép toll» foglaltatik s melyet RÉVAI «főképen ADELUNG» után írt. A teljes cím: A' Magyar Deákság. Második kötet, mellyben A' Magyar Szép Toll foglaltatik. Irta főképen ADELUNG után RÉVAI MIKLÓS, A' Györi Megyéből való áldozó pap, Pesten a' közönséges tudományoknak fő oskolájokban a' magyar nyelvnek és deákságnak királyi tanítója. Pesten, TRATTNER MÁTYÁS betűivel. 1805. — A kézirat két kötetből áll s ADELUNG-nak «Über den deutschen Styl» I—II. 1785-ben Berlinben megjelent munkáját tartalmazza, részben fordításban, részben pedig átdolgozva.

ADELUNG munkája két nagy részre oszlik, I. Allgemeine Eigenschaften des Styles. II. Besondere Arten des Styles. Ennek megfelelően RÉVAI is két kötetre tervezte munkáját, mint az a kéziratból látszik, az első kötet címe: «A' szép tollnak közönséges tulajdonságai», a második: «A' szép tollnak különös nemei».

Az első kötetben RÉVAI nagyon ragaszkodik az eredetihez, s majdnem teljesen fordító és átdolgozó, úgy, hogy fejezetről fejezetre menve nyomon kísérhetjük és összevethetjük munkáját ADELUNGÉVAL. RÉVAI sok helyütt rövidít s épen ezért áttekinthetőbb mint ADELUNG. Azonban lássuk magát a kéziratot.

A toll, latinul stylus, azt a módot jelenti, melylyel gondolatainkat kifejezzük. A tollról való oktatás a szép kifejezésről szól. Mi azonban nem azt keressük, hogy mi általában a szép, mert evvel a «szép érzésről való tudomány az aesthetika» foglalkozik, hanem csak azt kutatjuk, hogy mi a kifejezésbeli szép s erre rájövünk, ha meggondoljuk, hogy beszédünknek mi a czélja.

A legelső és legfőbb czél az, hogy mások megértsenek, azaz, hogy másokban is ugyanazon képzetek támadjanak, mint bennünk. A jó ízlés a legszebb kifejezéseket választja a beszélővel s ekkor úgy beszélünk, hogy mások minket tetszéssel és gyönyörűséggel halgassanak. Bár az írónak czéljai egyes esetekben különbözök, mégis a szép kifejezéseket választja. A szép toll tulajdonságai a következők: a hibátlanság, tisztaság, világosság, illendőség, általjában szóllás, méltóság, elevenség, kedvesség, külömbőség, újság és az egység. (II. 3—4. = Styl I. 23, 28, 32. 1.) ADELUNG könyvének elején nyelvészeti elveinek rövid összefoglalását adja; RÉVAI ezt a fejezetet teljesen kihagyja. Ezenkívül RÉVAI Quintilianus és Cicero műveit is használja, így pl. Quintilianus beosztását is ismerteti, a ki azt kívánja, hogy a beszéd: «emendata», «dilucida» és «ornata» legyen, mely pontokban azonban az ADELUNG-féle felosztás benne foglaltatik, t. i. az «oratio emendata» a hibátlanságot, tisztaságot és méltóságot; a «dilucida» a világosságot, illendőséget és általjában szóllást, az «ornata» pedig a kedvességet, elevenséget, külömbőséget, újságot és az egységet tartalmazza.

Ezután rátér RÉVAI a hibátlanság tárgyalására. «Már a' mi a' nyelvnek szabásaival megegyez, azt mi hibátlannak mondjuk. Röviden tehát a' hibátlanság a' nyelvvel való megegyezés» (II, 6). Ugyanígy ADELUNG (Styl I. 57): Sprachrichtig ist, was den Regeln, d. i. verbindlichen Vorschriften in der Sprache gemäss ist». Majd a hasonlóságról (analogia) és nyelv szokásról beszél RÉVAI és teljesen ADELUNG után indulva kimondja, hogy a szokás a lefőbb úr a nyelvben, még pedig az a szokás, melyben a tudósok megegyeznek (II. 8), s így jön létre az írónyelv (vö. Styl I. 68). Ezt a nyelvet azonban nem az írók alkották, ők csak szépítik, mert a helyes nyelvet csak a legműveltebb tartományban találjuk meg. «Az elhitt író, mikor maga akar teremteni, megveti a' nyelvnek tiszta hibátlanságát, keveri a' szóllás módgyait, 's ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet kohol magának. Harsányan kell az ilyennek oda kiáltani ADELUNG állítását: az író, az ő író létével nyelvet nem alkothat, nem is ékesíthet, mert minden író nyelv nem egyéb, nem is lehet egyéb, a' megékesült tartományban társalkodó életnek nyelvénél. . . . Olly buzgón akarom nyelvünk hibátlanságát, hogy többször is

kikelek mostani íróink ellen; ámbátor úgy érje miatta szegény fejemet a' sok rút szidalom, mint a' jégeső» (II. 10). Ezeknek az íróknak nagy része «megszeplősíti a' nyelvet a' hibás szóhajtogatásokkal és helytelen szókötésekkel, ragaszkodnak a' puszta szokáshoz, 's mikor annak magával meg nem egyezhető ellenkezésén fennakadnak, ide 's tova haboznak, 's a' nyelv ellen tusakodnak. Zavarják a' jó szokást a' rosszal, nintsen velős okon megállapodott egyezésök. Ezekben tsakugyan ő utánuk el nem igazúlhatunk (II. 11). Ebben a fejezetben RÉVAI teljesen átveszi ADELUNG elveit és nagyon feltűnő, hogy eddigi tanításaival ellentétben az egyedüli helyes nyelvhasználatnak a művelt tartomány nyelvét teszi meg. Azonban RÉVAI, a nyelvészt nagyon meg kell különböztetnünk a stilsztikustól; az eredeti íróat a fordítótól és átdolgozótól. Mert ugyanabban a fejezetben a nyelvész RÉVAI így ír tovább: «Térjünk vissza a' régiekhez. Nálók találjuk fel a' hibátlanságot megtartásra, a' szóhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szókötésnek tsalhatatlan szabásait. Ezeket én tőlök vévén, igazán a' tudós nyelvből állandó megegyezéssel közönséggé lett jó szokásból igyekeztem hívségesen előadnom az én Nyelvtanításomban» (II. 11). Míg ADELUNG szerint (Magazin I. 1—31., 84—100., II. 3—50. Lg. bev.) a régi nyelv teljesen elvetendő és a kétes esetekben Felső-Szászország művelt köreinek nyelvét kell irányadóul elfogadni, RÉVAI a régiségre utal, mint a hol egyedül található fel a helyes nyelvhasználat.

A következő fejezet a tisztasággal foglalkozik. «A tisztaság a' nyelvnek idegen szavakkal és idegen szókötésekkel el nem keveredése» (II. 25). ADELUNGNÁL (Styl I. 74): «Rein ist, was nicht mit fremdartigen Theilen vermischet ist», azonban hozzát teszi: «Das Fremdartige, was in den Sprachen in Betrachtung kommen kann, sind vornehmlich veraltete, provinzielle, ausländische und sprachwiedring gebildete neue Wörter, Bedeutungen und Formen. Die erste Art giebt die Archaismen, die zweite die Provinzialismen, die dritte die Latinismen, Gallicismen, und die vierte die Neologismen. Alle zusammen werden zu den Barbarismen gerechnet» (Styl I. 74). RÉVAI ezeket a megszorításokat nem fogadhatja el mind; így láttuk, hogy ő az archaismusokra nézve homlokegyenest ellenkezőt tanít, mint ADELUNG s így áll a dolog a provincialismusokkal is: «Vagynak pedig számtalan

saját jó szavaink, a' mellyeket tsak tudatlanságunk fogat el tőlünk. Sok forog a' köznépek nyelvén. Sok rejtezik a' kézírásokban és kinyomatott könyvekben. Mindennemű tudományokra meg vagyon benneket töretve az út» (II. 32). ADELUNG az archaismusok közé számítja ezeket a szavakat (Styl I. 75): *schmeissen* e. h. *werfen*; *heischen* e. h. *fordern*; *Abendmahl* e. h. *Abendmahlzeit*; *bar* e. h. *bloss*; *Bauer* e. h. *Bürger*. Szintűgy elvetendőnek tartja ADELUNG (Mag. I. 61—78) ezeket a személyneveket: *Hans*, *Heinz*, *Franz* stb.

RÉVAI mindenekelőtt különbséget tesz régi elavult formák (írnáa, írónája, tudnójok) és régi jó szavak közt: *kegyed*, *írgat*, *kór*, *kórság*, *gyógyúl*, *vigaszik*. Az előbbiekre vonatkozólag azt tanítja, hogy azokat használni nem szabad; míg az utóbbiakra nézve azt kívánja, hogy azokat ismét hozzuk be a nyelvhasználatba, mert «gondatlanságunk» miatt veszttek ki (II. 32).

A következő fejezet a világossággal foglalkozik s talán nem lesz érdektelen, ha egymásmellé állítjuk az eredetit és RÉVAI átdolgozását.

ADELUNG: Styl I. 112. s köv.

«Klarheit und Deutlichkeit sind zwey Nahmen einer und eben derselben Eigenschaft, nur mit dem Unterschiede, dass der erstere ein wenig mehr figürlich ist, als der letztere. Klar nennet man das, was viele Lichtstrahlendurchlässt, einen hohen Grad der Durchsichtigkeit hat. Die Klarheit des Styles, bei den römischen Schriftstellern perspicuitas, ist also diejenige Eigenschaft desselben, nach welcher die ganze Vorstellung, welche der Sprechende hat, rein und unvermischt durch die Worte gleichsam durchscheinet; wo der Vortrag lauter Licht, und die Rede ein heller Strom ist, wo man überall auf den Grund sehen kann.»

A világosság kellékei nála: 1.

RÉVAI: Deákság II. 34. s köv.

«A' világosság azon tulajdonsága a' szép tollnak, melly által beszédünk olly értelmes, hogy minden gondolataink nyiltan vagnak. Latán nevezete perspicuitas vagy claritas.

Világosnak mondjuk, a' min a' világosságnak feles sugárai általhatnak, 's a' min a' mi szemeink is tisztán általlátnak. Olly tulajdonsága a' tollnak a' világosság: melly szerint a' szóllónak minden képzelete a' szavakon szinte általvilágít: hol az előadás mind azon világosság; a' beszéd tiszta patak, mellynek fenekére mindenütt beláthatni.»

RÉVAI a világosság elleni hibákat

Die Rede muss einen gewissen Verstand haben. 2. Die Vollständigkeit des Verstandes. 3. Die Einheit. 4. Die Leichtigkeit.

sorolja fel: 1. az értelmetlenség, 2. a' többértelműség, 3. a' homályosság.

Az első kötet részleges tárgyalását ezzel befejezem, mert így lehetne folytatni az összehasonlítást az egész kéziraton végig, a nélkül, hogy célunkhoz közelebb jutnánk. RÉVAI sok helyet lefordít, sokat átdolgoz és sokat teljesen átalakít a maga elveinek megfelelően. A kézirat többi részében követve ADELUNGOT ő is tovább tárgyalja a stílus egyes tulajdonságait.

RÉVAI, a ki az első kötetben majdnem teljesen mint átdolgozó áll előttünk, a második kötetnek jó részében teljesen önálló, t. i. ott, a hol nem a stilszta, hanem a nyelvész beszél. A második kötet «a' szép tollnak különös nemeit» foglalja magában. A stílust ADELUNG az író céljának megfelelően osztja föl; megkülönböztet alsó, közép és magas stílust. Ugyanezt a fősztást átveszi RÉVAI is, és mikor a törvényes iratok stílusáról beszél, röviden összefoglalja főbb nyelvészeti elveit (III. 51—100). Itt ismét a nyelvész RÉVAI szól hozzánk erős vitatkozó hangon; elvei erősségének és megdönthetlenségének teljes tudatával. Felveti a kérdést: mi az oka, hogy a Debreczeni Grammatika «hallatlan, rémitő tsodái» (III. 67) elterjednek, és VERSEGHY «megátalkodott tudatlansága» tért hódít. A főök RÉVAI szerint (III. 93): «Nemzetünknek gondolatlan ítélete és oktalan büszkesége: született Magyar vagyok, anyám tejével szoptam hazai nyelvünket, tudok Magyarul; miért? 's kitől tanuljak Magyarul?» Ime ugyanaz a RÉVAI, kinek első szavai az egyetem tanszékén is ezek voltak: nem tudunk magyarul. Azután sorra veszi az ikes ragozás kérdését, a birtokos és a birtok egyezését, ha a birtokos többesben áll, az öröklött címek szórendi helyét, a participiumok használatát, szóval nagy nyelvészeti munkáinak leginkább támadott pontjait. (V. ö. MELICH: Révai M. nyelvtudománya. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XX. k. 4 sz., a hol ezen kérdések behatóan vannak fejtegetve.)

Van azonban egy része a kézirat harmadik kötetének, mely főleg érdekes, t. i. tisztázza RÉVAI viszonyát a nyelvújításhoz. KAZINCZY tudja RÉVAIRÓL, hogy «új szót teremteni nem szeretett» (Tud. Gyűjt. 1817. II. 12. 92) és érti is felfogását,

mert RÉVAI elsősorban nyelvész, ő pedig szépíró. (Kaz. Lev. IV. 88.) Ebben a kérdésben érdekes lesz egymás mellé állítani egyrészt KAZINCZYT, a nyelvújítás vezérét, másrészt VERSEGHYT, «a Szolnoki nyelvrontót», mint RÉVAI nevezi (Kaz. Lev. IV. 42.) és magát RÉVAIT. KAZINCZY VERSEGHYT nem becsülte, «megromlott fejű grammaticusnak» nevezi (Lev. IV. 252); tudta róla, hogy ő a dunántúliaknak vezére, munkáit nem szerette, s magát azon «senkik» közé sorolta, kik VERSEGHYT nem tudják olvasni. (Lev. IV. 117.) És ennek sok oka volt. VERSEGHY ugyanis egész nyiltan síkra szállt KAZINCZY és iskolája ellen: «Az Írók kötelesek inkább az egész nemzettől nyelvbéli törvényeket várni, és ha a' közönséges szokástól, mellyet az analógiából felette könnyű kitanúlni, közrebocsátandó írásaikban eltávoznak, akkor valóban nem az egész nemzetnek írnak, hanem csak önnön magoknak» (Tiszta Magyar. 7). A «Filozófia talpigazságaira épített Felelet» cz. munkájában (2. l.) felszólítja a nemzetet, hogy álljon elő az, a ki az új magyar könyveket teljesen érti. Ő nem értette s ezért kénytelen volt a munkások közül kiállani. A Mondolat írója neki «clarissimus auctor», és a «Magyar grammatika, avvagy Nyelvtudomány»-ban így ír: «A' Mondolat minden figyelemreméltó és böcsülhetetlen feddésével világosan megmutatta, hogy nyelvünk hasonló lesz a' babyloni zavart nyelvhez» (25. l.). Nagyon természetes, hogy ezek a nyilatkozatok KAZINCZYNAK nem tetszettek.

RÉVAI a nyelvújítással csak ezen kéziratában foglalkozott, ezt pedig korában senki sem ismerte. «Értetlenül rontják a' nyelvet — így ír (III. 69) — némelly új szókoholók, magukat hányó vető tudatlan bódúlt fejek. Megszükült szegénynek tartják gazdag bőv nyelvünket: mert azt nem tanúlták meg sem a' régiségekből sem a' tiszta Magyar Népnek beszédéből . . . Eltávozván attól, a' mit nem is értenek, azaz a' nyelvnek hasonlóságától, 's annak állandó törvényétől, melly szerént már régtől fogvást bizonyosan meghatározottatott, mi módon, miből, mi származhatik, oktalan képzelésök után az előtt soha nem hallatott éktelen tsodákkal terhelik a' nyelvet». És nyelvünk most már meg van rakva ilyen «zab»-származékokkal. Majd más helyütt (III. 96—97) azt mondja, hogy a mai szokás nem egyforma, hanem változó. Van azonban jó szokás is «a' régi írott emlé-

kekben, és a' tiszta köznépnél». Itt kell tanulni. De az újítók ettől elvonják az országot «szemtelen és tudatlan vakmerőségekkel», mert azt állítják, hogy őseinknek nem volt tiszta nyelvük: «a' köznépet durvaságáért utálják, 's megvetvén a' régieket, ezekkel megegyező szóllásaikra, valóságos ritkaságainkra figyelmetességök sem lehet. Szegény a' nyelv, noha ebben igazán ők szegények: élő még a' nyelv, az ő kezökben vagyon, szabadok vele; ők bővitenek azon, ők szépítenek. Tudatlan fővel, tehát veszett ízzel, fertéztető kézzel bele kapnak a' nagy munkába. A' régi, ősi, tiszta, bőv nyelvnek hire nélkül, annak minden hasonlósága ellen, bódult eszök után, éktelen új szavakat koholnak: a' mellyek helyett régen vagynak már más jobb, alkalmasabb, igaz Magyar szavaink». Majd egyes új szókat támad meg, (III. 69), így a BARÓTI SZABÓ DÁVID által készített *honny* (honnyát elárulni) e. h. *hon*, s így ír (III. 71): «Nem tudom, mi nyavalya érte a' többi, különben jeles és okoskodva író szerzőket is: kik ebbe a' rossz költésű *honny* záptojásba bele bódulván, azzal élnek a' *civis* hazafi helyett». Az új *felváltó* (obses) helyett a régi *tűsz* szót ajánlja.

Így találkoznak a nyelvújítás mozgalmának elítélésében a nagy ellenfelek: VERSEGHY és RÉVAI. Míg azonban VERSEGHY nem annyira a nyelvújítás ellen, mint inkább az írói nyelvnek és tekintélynek határtalan túlbecsülése ellen küzd, addig RÉVAI tovább megy és az egész mozgalmat elítéli.

És lássunk még néhány sort RÉVAI kéziratából (III. 50—51): «Hazámhoz vonzó szeretetem már jóval előbb, most pedig hivatalom szentsége is, annál bátrabban szólltat engem minden eféle sérelmek, szeplők, és motskok ellen. Nyelvünknek igaz tudós esméretére, 's a' benne elhatalmazó képtelenségektől való irtózásra, először is íróinkat nem csak ébresztem, hanem szántsándékkal ingerlem is, fáradságos munkáimban a' Bővebb Magyar Nyelvtanításban, a' Magyar Deákságnak Régiségeiben. . . Édes Anyánk a' Haza; ennek nyelve közös kintsünk vele, 's megbetsúlhetetlen örökségünk. Nekem is igazságom vagyon hozzá, mint akárkinek közülünk, mert Magyar vagyok. Azonban öregbíti iránta való gondoskodásomat különösen hivatalomnak is megfelelő hívségem. Jó okon tehát senki sem neheztelhet reám: ha annak ügye mellett, belső meggyőződésemen erősödött nemes bátorsággal oda szóllok

már Urainknak is, Tisztbéli Deákjainknak, Jegyzőinknek, 's ezeket igazgató Nagyjainknak» . . .

Ezután RÉVAI ismét folytatja ADELUNG átdolgozását és a «történetiró tollról» kezd beszélni. Itt és a következő fejezetekben eltérés csak annyiban van, hogy RÉVAI jóval rövidebb, mint ADELUNG.

A kézirat azonban csonka. Az utolsó fejezet, mely ki van dolgozva, a «Felső Tollról» (Höhere Schreibart) szól. A következő fejezetnek már csak a címe van meg: a' tollnak egyes nemeiről. (Verschiedene Arten des Styles nach der äussern Form.) Ezután néhány lap üresen van hagyva, valószínűleg ezen hiányzó rész számára, majd a tartalomjegyzék következik, mely azonban szintén nem teljes, csak a hiányzó fejezet címéig van meg. Azonban ezen nyomdába készült kézírathoz van néhány lap kötve, mely a hiányzó fejezetet tartalmazza eredeti fogalmazványban, de ez is befejezetlen.

Van azonban még egy utolsó fejezete ADELUNG művének: Erfordernisse und Hülfsmittel der guten Schreibart, melyben általában a költőkről, a költészetéről, a lángészről stb. van szó. Ebben a részben ADELUNG teljesen az 1740—60 közé eső időszak felfogását vallja: «die Dichtkunst soll ergötzen und belehren» s ilyen elvek mellett a költőnek és írónak sok becsé nincs. ADELUNG ki is mondja, hogy egy jó kereskedő hasznosabb polgára az államnak, mint egy jó költő (Styl II. 370). Van-e a költészetnek gyakorlati értéke? Ha nincs, úgy mire való a költészet? Az író a nyelvet nem műveli, nem szépíti, — mondja ADELUNG, — mert joga, de meg tehetsége sincs hozzá; a lángész pedig nem egyéb, mint a lélek alsóbb rendű tehetségeinek mértéken fölül való kifejlődése (Styl II. 359). Ilyen felfogással azután nem vesz tudomást kora irodalmáról, sőt a legnagyobb lekicsinylés hangján beszél róla; nem ismeri WIELANDOT, SCHILLERT, KLOPSTOCKOT, LESSINGET.

Hogy mikép dolgozta volna fel RÉVAI ezt a fejezetet, azt nem tudhatjuk; de azt bizonyosra vehetjük, hogy nem úgy, mint ADELUNG, mert RÉVAI maga is költő volt.

2. A RÉVAI-kutatóknál nem egyszer találkozunk azzal a felfogással, hogy működésére ADELUNG nagy hatással volt. Így BÁNÓCZI (RÉVAI MIKLÓS élete), majd ő utána RUBINYI foglalkozik

a kérdéssel a *Nyelvör XXXII.* kötetében «Grimm és Révai» cz. értekezésében (= NyF. 6. sz.). A kérdéssel foglalkozni kell, mert a «Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanítására» cz. sorozat XIII. füzetének 12. lapján RUBINYI úgy tünteti föl a maga értekezését, mint a melynek ismerete RÉVAI érdemeinek helyes megítélésére okvetlen szükséges. És ha elfogadjuk is SIMONYI állítását (*Elaboratio Grammatica III.* Utószó, 337), hogy RUBINYI «kegyeletes gonddal tanulmányozta Révai írásait», ki kell mutatnunk, hogy nagyon igazságtalan ítéletet mondott róluk. ADELUNG és RÉVAI viszonyának kérdésével MELICH JÁNOS foglalkozott az Akadémia RÉVAI-ünnepén tartott felolvasásában, a melyet fennebb idéztünk; azonban ő főleg a kérdésnek történeti oldalát vizsgálta, mi pedig az egyes állítások kritikai értékét fogjuk kutatni.

RUBINYI értekezésének egyik helyén (*Nyr. XXXII.* 68) így ír: «Mint magyar elődeitől, Adelungtól is tanult Révai sokat, különösen a mi a nyelvtan részleteire vonatkozik. Sőt határozottan többet tanult Révai Adelungtól, mint eddigi tudásunk szerint felfoghattuk. Adelung gyűjtött anyagának terjedelme, világos előadása, áttekinthető beosztása, egyáltalán munkálkodásának egész iránya lerí Révai könyveiről».

RÉVAI ismerte ADELUNG nyelvtanát, hivatkozik is rá (*Gramm.* 942, 943), azonban a két nyelvész munkáinak iránya és szelleme annyira elütő, hogy hatásról szó sem lehet. RUBINYI szerint már ADELUNG munkájának külső formája is hatott RÉVAIRA, mert RÉVAI, mint ADELUNG két kötetben írta a nyelvtanát (ez tévedés: RÉVAI Grammatikája 3 kötetből állt), azután RÉVAINÁL is, ADELUNGNÁL is találunk polémiát; ezek azonban annyira külsőségek, hogy nem bizonyítanak.

RUBINYI szerint (*Nyr. XXXII.* 65) «a 19. század elején valóságos Adelung-láz volt a magyar irodalomban. Nyelvész és Adelung azonos fogalmakká váltak» . . . Ez így van, KAZINCZY is sokszor hivatkozik ADELUNGRA (*Lev. III.* 254. *IV.* 137. *XII.* 317. *XIV.* 191. stb.), azonban RÉVAI nyelvézeti munkái a XIX. század elején már készen voltak. Az *Antiquitates* alapjait már 1783-ban megtaláljuk: «Révai János Miklós értekezése a régi magyar írásmódról» cz. kéziratban (*M. N. Múz.* 614. Fol. hung.;

kiadta MELICH a Magyar Nyelvben 1908). Az Antiquitas mai formájában 1800-ban már el volt látva az «imprimatur»-ral. RÉVAI nyelvtanára nézve pedig VIRÁG BENEDEK 1803 okt. 23-án ezt írja KAZINCZYNAK: «Révai Miklós János is azt hirdeti, hogy már inde a' 20 et amplius annis dolgozza Grammatikáját». És 1799-ben, mikor RÉVAI nyugdíjért folyamodik, egyik támogató érvül hozza fel, hogy már 20 éve foglalkozik a nyelvészettel és nyelvтанából mellékel is részleteket. És ezen két munka RÉVAI életviszonyai közt csak egy egész élet fáradságos munkájának gyümölcse lehet.

A Nyr. XXXII. k. 66. lapján olvassuk: «Soha talán oly éles ellentét tudósok közt nem volt, mint Révai és Versegby közt, és Versegby Proludiumát «ad systema Adelungianum» írta, amaz Adelung után, kinek Révai feltétlen híve volt». Ha mindketten hívei ADELUNGNAK, miért van közöttük ellentét, és miért támadja meg RÉVAI VERSEGHYNEK Proludiumát a Magyar Hirmondó 1795 márcz. 20-iki számában? Az ő küzdelmük nem két tudósnak, hanem két irányynak a harcza. (V. ö. Császár E. VERSEGHY F. élete. 189—213. l.)

Hogy RÉVAI módszere történeti-e, arra RUBINYI úgy felel, hogy nem az. Erre csak azt kérdezzük, hogy mi az Antiquitates (melyről RUBINYI alig vesz tudomást). Nem ADELUNGNAK jelenik meg először annak az elvnek hangsúlyozása, mely bizonyos nyelvtörténeti felfogást tesz a nyelvtan alapjává. (Nyr. XXXII. 68—69.) Már a humanista nyelvészek sürgetik a hazai régiségek felkutatását, MOLNÁR ALBERT régi magyar szavakat közöl szótára végén. ADELUNG tanítását a nyelvtörténetre nézve GOTSCHED Sprachkunstjából veszi (1762-ik kiadás 8. l.): «Doch es ist einem Sprachlehrer sehr nöthig... auch die ältern Schriften der Sprachlehrer und überhaupt die ältesten Bücher seines Vaterlandes zu kennen. Die mannigfaltigsten Stufen, die eine Landessprache allmählich bestigen hat, geben ein grosses Licht in den Ursachen der Regeln, und in den Veränderungen, die sie erlitten haben». A humanista nyelvtanokban azonban több a nyelvtörténeti felfogás, mint ADELUNGBAN és egész iskolájában, s RÉVAI csak azokból tanult. (V. ö. MELICH, id. m. 33.)

RUBINYI (Nyr. XXXII: 109) RÉVAI örök dicsőségének tartja, hogy a személyragok névmási eredetét felfedezte, azonban hozzá-

teszi, hogy erről már SYLVESTER JÁNOS is tud. A személyragok névmási eredetét nem RÉVAI, se nem SYLVESTER fedezte fel. Örökségképen szállott az a héber grammatikákból a későbbi nyelvtudósokra; és hogy a személyragokat a személynévmásokból igyekeztek megmagyarázni, annak oka első sorban az a százados tévedés volt, mely az összes nyelveket a héberrel rokonította és belőle származtatta. Már FIELLSTRÖM (*Grammatica Lapponica*. 1738) is kimondja (57. l.), hogy az *m* rag a *mon* személy névmásból származik. ADELUNG is azt mondja (Lg. I. 764), hogy az igei személyragok eredetileg névmások, azért annyira hasonlók a különféle nyelvekben:

<i>Ich lieb-e</i>	<i>φιλ-ω</i>	<i>am-o</i>
<i>Du lieb-est</i>	<i>φιλ-εις</i>	<i>am-as</i>
<i>Er lieb-et</i>	<i>φιλ-ει</i>	<i>am-at.</i>

RUBINYI azt mondja (Nyr. XXXII. 68), hogy RÉVAI még több történeti felfogást is tanulhatott volna ADELUNGTÓL, mint a mennyit tanult. Nézzük ADELUNG történeti felfogását, s hamar tisztába jöhetünk RUBINYI állításának értékével. A nyelvek rokonsági viszonyairól ADELUNGnak tiszta képe nincs. Mithridatesében (I. Vorr. VI—VII.) 1806-ban így ír: «Weit angemessener war es daher dem ersten Anscheine nach, als man den Vorschlag that, zur Vergleichung der Sprachen eine gewisse Anzahl von Wörtern des ersten Bedürfnisses zu wählen, d. i. von Nahmen solcher Gegenstände, für welche jedes, auch noch so ungebildetes Völkchen Nahmen hat, und haben muss». Azonban — folytatja — ha helyes volna ez az eljárás, akkor a nyelvrokonság nagyon könnyen kiterjeszthető volna olyan népekre is, melyeknek egymáshoz semmi közük nincs, így a görögre, latinra, perzsára, németre stb. Hogy pedig a görögben vagy a perzsában olyan szavak vannak, melyek egyes német szavakhoz hasonlóak, ennek magyarázatát abban találja, mert a gótok valamikor nagyon régen együtt laktak a görögökkel és szivességből (!) ott hagyták náluk néhány szavukat. (V. ö. ADELUNG: *Aelteste Geschichte* 352.) (V. ö. még Wb. II. k. 1436. a *Joch* szónál.)

ADELUNG szerint a nyelvnek van gyermek-, ifju- és férfikora, vagyis a nyelv folyton tökélesedik, a felesleges vagy meg nem felelő elemeket kilöki magából. Minél régebbre megyünk

tehát vissza a nyelv életében, annál tökéletlenebb állapotát fogjuk találni. Minden helyes vizsgálódás alapja a mai nyelv lehet csak, de nem a népnek a nyelve, hanem csak a művelteké, mert a nép nehezebben teszi magáévá az új eszméket.

Ilyen mester után nem indulhatott RÉVAI, a ki, midőn az *írók, kérők, írnók, kérnök* igealakokról beszél (Gramm. II. 1034), azt mondja, hogy ő ezeket «*contra morem hodiernum, degenerum profecto Hungarorum*» tanítja, teljesen híven a régi helyes használatához és szokáshoz. Az *Antiquitates*ben (Præf. 1.) a régi időből származott írott emlékeket annál fontosabbaknak tartja, minél régiebbek és tanulmányozni kell őket, «*ut hæc pauca saltem venerandæ antiquitatis ad... utilitatem in linguæ studio non contemnendam servata perennent*».

Érdekes összehasonlítani azon két végletet, melyet egyfelől RÉVAI képvisel a «*veneranda antiquitas*» hirdetésével, melylyel szemben VERSEGHYnek, HERDER és ADELUNG tanítványának a régiség «*Afterkultur*» (Gramm. 15), és azt bizonyítja (Tiszta Magy. 3—10), hogy a régi nyelvre támaszkodni semmi esetben nem lehet, mert a nyelv fejlődik és tökéletesedik.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy vajjon ADELUNG nyelvtana hatott-e a RÉVAIéra. RÉVAI nyelvtana teljesen a régi latin héber nyelvtanok beosztását mutatja: *a) introductio, b) orthoepia, Rechtlesung, c) prosodia, Tonmessung, d) orthographia, Rechtschreibung, e) Etymologia, Wortforschung, f) syntaxis, Wortfügung.* Ezzel szemben ADELUNG a nyelvtant két részre osztja (Lg. I. 117—118): I. *Orthologie: von der Fertigkeit richtig zu reden, II. Orthographie: von der Fertigkeit richtig zu schreiben.* Az orthologia részei: I. *Von dem Ursprunge oder der Bildung der Wörter oder Etymologie. II. Von den Wörtern als Redetheilen, ihrer Biegung oder Flexion. III. Von der Zusammensetzung einzelner Begriffe und Wörter, oder der Composition. IV. Von der Verbindung mehrerer Wörter zu einem Satze, von dem Syntax,** oder dem Redesatze. — RUBINYI azt mondja (Nyr. XXXII: 67), hogy ADELUNG hatása sokszor egész nyelvtani szerkezetek átvételében nyilvánul, mert a nyelvtanban RÉVAI szerint (Gramm. I: 23) «*Generales leges quattuor sunt: consue-*

*); ADELUNG mindig der Syntax-ot ír.

tudo, analogia, etymologia et euphonia». ADELUNG szerint (Lg. I: 109): «Gesetzgebende Theile in der Sprache: 1. Der Sprachgebrauch, 2. Die Analogie, oder Sprachähnlichkeit, 3. Etymologie, 4. Wohllaut»,*) és RUBINYI hozzát teszi, hogy nem feladata azt megállapítani, hogy e nyelvtani szempontok mily viszonyban vannak a régi grammatika megkövesedett rendszerével, ő csak ezt a nagy egyezést óhajtotta kimutatni.

A mi elsősorban ezt a beosztást illeti, ez már nagyon régi, már Quintilianus (Institut. Orat. I. Cap. 6.) is ismeri: «Analogia, etymologia, consuetudo sunt præcipua linquæ excolendæ media». Az euphoniát a középkori humanista nyelvtudósok veszik be a negyedik törvénynek s azóta általában ez a felosztás divatozott. RÉVAI pedig nagyon valószínűleg, nem ADELUNGBÓL vette ezen felosztást, mert elsősorban klasszikus műveltségű tudós volt és ha ADELUNGOT használta volna forrásul, akkor bizonyosan átvette volna ADELUNG újításait is, melyek mindenesetre nagy haladást jelentenek a nyelvtanirodalom történetében s a melyeknek fontosságát és jelentőségét RÉVAI mindenesetre belátta volna.

Még fontosabb különbséget találunk azonban, ha ezen kérdésen belül azt vizsgáljuk, hogy a négy törvény közül melyiket tartja ADELUNG és melyiket RÉVAI a legfontosabbnak. ADELUNG szerint (Lg. I: 104): «der Sprachgebrauch ist der erste und höchste Gesetzgeber» s mint ilyen kiterjed mindenre a nyelvben: a ragozásra, képzésre, szabályozza a kiejtést és írást egyaránt. VERSEGHY szerint is (Proludium 74): «Palam igitur est: consuetudinem supremum linquarum iudicem esse». Ezzel szemben RÉVAI azt tanítja (Gramm. I: 35), hogy ha valaki nyelvünk tanulmányozásában csak a szokást követi, nagy tévedésekbe esik. A ki azonban a szokást az etimológiával egyeztetni össze, a legcélravezetőbb munkát végzi; hanem RÉVAI azon etimológiát érti, mely a nyelv természetét kutatja, és megfelelő ítélőképességgel rendelkezik.

ADELUNG a nyelvhelyesség eldöntésében az etimológiáról tudni sem akar. Nagyon sok helyütt (Lg. I. Vorr. VIII., MAGAZIN II. 97—121) foglalkozik ezzel a kérdéssel és oda jut, hogy azon esetben, ha az etimológiát teszszük meg a legfőbb birónak, csak

*) Ugyanígy VERSEGHY: Proludium 76.

az «ostobaságnak» készítjük elő az utat. Az etimológiához (mely alatt ADELUNG a szóknak elemeikre való bontását érti) csak a kétes esetekben szabad fordulnunk, hogy a szavak bonczolgotása által a helyes utat megtaláljuk. Ennek az etimológiának alapja azon elv, hogy a nyelvet saját magából kell kifejtetni, rokon nyelvek nélkül, úgy mint ezt pl. a Czuczor-Fogarasi-féle szótárban találjuk, mely ADELUNG hatása alatt készült.

RÉVAI össze akarja egyeztetni az etimológiát a szokással, mert «de consuetudinibus ea est recta, quam etymologia probat» (Gramm. I. 158). Szerinte (Gramm. I. 35—36) meg kell ismerni a hazai nyelvet, a melyet most beszélnek, a milyen nagy területen csak lehet; azonkívül azonban tanulmányozni kell a régi nyelvet is, a milyen messziről csak emlékeink vannak, mert ha ezt nem tesszük, «megsértjük jusokban Üstökös Atyáinkat, kiknek akaratjok különbözött a' most élőknek akaratjoktól; megsértjük jusokban Hív Maradékinkat is». (Mégfogyatkozott okoskodás 126.)

A helyesírás főszabálya ADELUNGNÁL (Lg. II. 642): «Schreib, wie du sprichst», és VERSEGHINÉL is (Tiszta Magy. 23): «Úgy írjunk, ammint beszélünk». RÉVAI nem ezt tanítja, hanem (Gramm. I. 152): Orthographiæ principium primum et certissimum est etymologia» . . ., azonban, — mint tovább mondja, — vannak sokan, a kik a kiejtést tekintik a helyesírás főszabályánál és még a régiség tekintélyét is kétségbe merik vonni. RUBINYI szerint (Nyr. XXXII. 197) RÉVAI a köznép beszédjét és kiejtését megveti. Itt RUBINYI nem értette meg RÉVAI-t, mert ő csak azt helyteleníti, ha az írás alapjául a köznép ingadozó és hibás kiejtését akarják megtenni s így írnak: *hej* (locus) *mej* (pectus) e. h. *hely*, *mely* (Gramm. I. 154—155).

Így összevetve tehát a nyelvtan egyes részeit, látjuk, hogy itt «egyezésről» szó sem lehet és hogy a nyelvtant illetőleg RÉVAI-NÁL ADELUNG hatásáról nem beszélhetünk. MELICH (id. m. 32. l.) azt mondja, hogy a történeti érzékben nevelkedett RÉVAI-NÁL a régi nyelvnek, mint fő bírónak elfogadása Varro hatásából magyarázható meg. Én azonban úgy fogom fel a dolgot, hogy RÉVAI tanítása a régi nyelvet illetőleg teljesen önálló volt és független minden hatástól. RÉVAI olvasta és tanulmányozta a régi nyelvet és nyelvemlékeket s így vette észre, hogy korának nyelve sok tekintetben különbözik

a régi századok nyelvszokásától. Láttá pl., hogy az ikes ragozás egész a XVII. század végéig teljesen következetes, míg korában már ingadozó. Egységet akarván teremteni, a régi, következetes, tehát szerinte egyedül helyes használatot és szokást állította fel követendő például. És így volt ez minden olyan kérdésben, melyben a régiség helyességét vitatta. Azután foglalkozott ő Varróval és a humanista grammatistákkal is, tanult is tőlük; de azt hiszem, a régi nyelvhasználat helyességéről vallott tanítása teljesen eredeti és független, vagyis nem úgy jött rá, hogy Varrót olvasva annak elveit alkalmazta a magyar nyelvre; hanem tanulmányozta a magyar nyelvemlékeket, látta a bennük uralkodó következetességet s ennek alapján tette meg a régi nyelvszokást fő irányadóul a mai helyes nyelvhasználat kérdésében is. Hogy ezen tanítását erősítse, hivatkozik Varro hasonló felfogására.

A nyelv eredetére nézve RÉVAI azt tanítja, hogy a nyelvet az ember Istentől kapta. RUBINYI azt mondja róla (Nyr. XXXII. 144—145), hogy: «ha nem Adelungot követi és ismerteti, istenhez menekül e kérdés megoldása elől». «Az ősnelv fejlődésének, a nyelvek és nyelvjárások viszonyának tárgyalásához csak annyit tud, a mennyit Adelungból lefordíthatott». A hány állítás, annyi tévedés.

ADELUNG szerint a nyelvet az egyszerű ember, a természet vad fia alkotta a természeti hangok utánzása által. ADELUNGnak LOCKE a mestere, «der den Ursprung aller unserer Erkenntnisse da fand, wo sie wirklich zu suchen ist, in der Empfindung durch die Sinne» (ADELUNG: *Gesch. d. Philosophie* 442).

RÉVAI azt vallja, hogy a nyelvet az Isten adta az embernek, ezzel akarván őt más teremtménytől megkülönböztetni (Gramm. I. 12. Szép Toll III. 96), a nyelv «mennyei ajándék» (Deákság I. 11). ADELUNG az ilyenfajta felfogás ellen egyenesen tiltakozik, mert ezzel csak csodát halmozunk csodára (Lg. I. 183—184). RUBINYI szerint HERDER, mint ellenfelének, VERSEGHYnek mestere, és mint a népkultusz képviselője, csak a lekicsinylés hangján kerül szóba RÉVAInál (Gramm. I. 292). HERDER csak ezen a helyen fordul elő RÉVAInál, de itt szó sincs népi kultuszról, RÉVAI csak megjegyzi, hogy csodálatos dolog, hogy VERSEGHY, HERDER tévedésétől vezéreltetve

olyan szerencsétlenül gondolkodik a nyelv eredetéről. HERDER ugyanazt tanítja, mint ADELUNG, RÉVAI tehát nem «menekül» e kérdés megoldása elől Istenhez, hanem korának egyik tudományos felfogását teszi magáévá. (Vö. Süssmilch elméletét.)

RÉVAI nyelvtanának harmadik kötetében a 4—8. lapon röviden összefoglalja ADELUNG tanítását a nyelv eredetéről. Azonban a végén hozzáteszi (Gramm. III. 8), hogy ezzel a fejtgetéssel azoknak is megfelelt, «quibus placere non potest primigenia lingua, in scriptis meis tam sæpe repetita».

És RÉVANAK ezen tételéből, melyet a nyelv eredetére nézve tanított, nagyon természetesen következik felfogása a nyelv régiségről. Az ember Istentől kapta a nyelvet, ez a nyelv tehát tökéletes volt, a használat folytán azonban mindjobban eltért eredeti tisztaságától. Mármost minél régebbi alakját vizsgáljuk, annál tisztább állapotban találjuk és a mostani nyelv hibáit a régi nyelv szokás szerint kell megjavítani. ADELUNG nem így okoskodik. Szerinte a nyelv tökéletlen ember műve, mely a műveltség fejlődésével finomul, vagyis a régi rossz állapotból mind jobbra jut. A régiségnek értéke nincs, de a népnyelvnek sincs, mert a nyelv csak a művelt társadalomban fejlődik.

Nézzük meg, hogy milyen viszonyban van ADELUNG és RÉVAI a népnyelvhez. ADELUNG a népnyelvet egyenesen megveti, mert az akadályozza az általános érthetőséget, mely a beszédnek első főkelléke (Lg. I. 88). Németországban a «Hochdeutsch» az egyedüli helyes beszéd, a többi nyelvjárásnak értéke nincs. A nép költészetéről csak lekicsinyléssel beszél (Wb. Vorr. I. XIV.): «Die Sprüchwörter gehören grösstentheils in die niedrige und pöbelhafte Sprache. Ich habe es daher nicht der Mühe werth gehalten, sie zu sammeln, und noch weiter fortzupflanzen. Wer in ihnen, und andern schmutzigen Blümchen des grossen Haufens den Kern der deutschen Sprache suchet, der kann einen reichen Vorrath davon in Gottscheds Sprachkunst finden».

RÉVAI mindenekelőtt az egyik nyelvjárást kiemelését sohasem tanította; az ő elve az (Gramm. I. 36), hogy meg kell ismerni nyelvünket, úgy a mint van, még pedig nemcsak a műveltekét, hanem a köznépet is, melyet olyan sokan lenéznek a «válogatóságok» közül, bár ezáltal «iniuria fit, et valde imperite». A

«Magyar Hirmódó» 1782 januári számában RÉVAI felszólítja az olvasókat, hogy gyűjtsék a közénekeket, melyeket «víg asztalaiknál» énekelnek, azonkívül «a' közönséges, tréfás, enyelgő szerelmes énekeket is»; melyeket ha az egész hazából együvé küldenek, «a' különb-különb vidékekben lakóknak különböző szőjejtéseket, természet indulatokat gyönyörködve csodálhatjuk». BÁNÓCZI ehhez a következő megjegyzést fűzi (RÉVAI M. élete 83): «Tegyük azonban hozzá, hogy Révai sem a nép nyelvét, sem pedig költészetét nem becsülte kellően. A tájszók gyűjtése mellett felszólal nyolcz évvel utóbb még egyszer; a közéneket azonban nem is említi többé, ... s hogy ezt tette, érdemül nem tudhatjuk be neki». Azonban nem mondja meg, hogy miért nem érdeme ez Révainak. Hogy szép terve nem sikerült, annak oka inkább a nemzet érzéketlenségében keresendő, melyről BARÓTI SZABÓ DÁVID is panaszkodik (Kisded Szótár 290. l.), hogy ő is felszólította nemzetét az anyaggyűjtésben való segédkezésre, azonban «nem találkozott (ezt fájdalom nélkül nem említhetem) igyekezetemnek egy Elő-mozdítója is».

RÉVAI, tudjuk, szótár készítésének gondolatával is foglalkozott s a M. N. Múzeumban levő 2213. Quart. hung. jelzésű kéziratcsomóban van egy írása, melyben MAKÓ PÁL «Egy magyar szótárnak készítésére intéző vélemények» cz. kis munkáját lemásolta. Ott olvassuk a következőket: «A' köznéppel való gyakor társalkodás és tőle tartományi szavaknak kitanulása. Mert ugyan is, ki nem tudja, hogy egy valaminek különbféle nevei és szőjegyei vannak, az egymástól távolabb telepedett országnak részeiben». RÉVAI tehát ismerte a tájszók nagy jelentőségét és ebből a szempontból sem állíthatjuk őt ADELUNG mellé.

BÁNÓCZI szerint (RÉVAI M. élete 309) RÉVAI ADELUNGOT követve csak az irodalmi dialektusokat említi: a dunáninnenit és túlit, az erdélyit és főleg a székelyt; a göcseji, a palócz és csángó nyelvjárásokról nem is tud. Csak felületesen átlapozva RÉVAI munkáit, a következő helyeket idézem: a n ó g r á d m e g y e i dialektus: Antiquitates 144; a v a s m e g y e i: Gramm. III. 32; a b a r a r a n y a m e g y e i: Gramm. III. 229; a p a l ó c z: Ant. 101—102, a hol arról szól, hogy magyar ember írta-e a Halotti Beszédet, s azt mondja, hogy a kényeskedők, a kik restek visszatekinteni nyelvünk régi állapotára, lenézik a palóczokat és a

dunántúli népet: «Mihi vero potius veneratione digni esse videntur; utpote apud quos... venerandæ Hungariæ antiquitatis reliquiæ, fideliter, ac sincere conservatæ habentur». Ugyancsak a palóczoakat említi a göcsejiekkel együtt Ant. 98—99, a hol arról szól, hogy a köznépnél a- val-, vel rag v betűje nem mindig hasonul, hanem mondanak ilyen alakokat: *kapável, késvel, kanável*.

A népnyelvnek illetően említése RÉVAInál történik először. Koráig a népnek a nyelvét senki sem vizsgálta elfogulatlanul s ennek oka nálunk az volt, hogy nemcsak az írók, hanem a nyelvészek is az irodalmi nyelv megteremtésén fáradoztak. A nyelvjárások méltatása tehát attól függött, hogy az egyes írók tulajdonítanak-e neki valami szerepet az irodalmi nyelv megalkotásában, vagy pedig nem. Nem említi a nyelvjárásokat VERSEGHY, a ki szerint (Tiszta Magy. 21) «a' nyelv iránt való vetekedésekben dialectussainkot sem lehet bírónak választanunk». SIPOSS JÓZSEF azt írja (Ó és Uj Magyar. 94), hogy nálunk a «Tiszánn túl lakó népesebb városok azok, meljekben a' nép pallérozottabb részének beszédje vagy beszédejtése legkellemesebb, a' minthogy könyveinkbenn a' szavak leírása rendszerént leginkább e' szerént is tevődik, kivévén némely külömböző írókat».

RÉVAI nyelvhasznítása még nem teljesen állapotott; ő még a keleti nyelvekkel is hasonlítgat, de már túlnyomóan az éjszakiakkal, RÉVAI, a ki a XVIII. századi grammatikus iskolának a tanítványa, a héber hasonlítással nőtt fel s bár mindig erősebben hajlik a finnugor rokonsághoz, a héber hasonlítástól teljesen megszabadulni sohasem tud. Azonban a finnugor hasonlítása aránytalanul nagyobb, mint a héber. RÉVAI finnugor nyelvhasznítását kimerítően tárgyalja SZINNYEI JÓZSEF a NyK. XV. kötetében, melyben kimutatja, hogy RÉVAI a rendelkezésére álló eszközökkel jelentékeny eredményeket ért el.*

*) Érdekes, a mit HORVÁT ISTVÁN mond RÉVAI nyelvhasznításáról: «Az Encyclopædia Esmérete Krugg értelme szerént» (1808) cz. értekezésében (M. N. Múzeum: Quart. lat. 1288), melyben az «atyafiságtudomány-nál» ezt olvassuk: «Ez ellen vétett a' megboldogúlt Révai midőn ő a' Magyar Nyelvet öszve akarta atyafiasítani a' napkeleti és éjszaki nyelvekkel. Vétkezett mondom annyiba, mivel a' Magyar Nyelven kívül a' többi nyelveknek sem igaz euphoniájokat, sem orthographiájokat nem tudta;

ADELUNG a nyelvhasznításban RÉVAIVAL párhuzamba sem állítható, mert ADELUNGNÁL nyelvhasznítás egyáltalán nincs. Írt ugyan egy nagy összehasonlító szótárt (Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde. I—IV. Berlin. 1806—1819), melyben 200 nyelvből vesz anyagot, ez a munka azonban nem egyéb, mint egy óriási lexikon, melynek segítségével ADELUNG az ősnyelvet kereste. Hogy mennyire nem összehasonlító ez a munka, mutatja az, hogy az indogermán nyelvek rokonságáról sem tud, más nyelvekéről még kevésbé, a magyart pedig egészen különálló nyelvnek mondja, melynek rokonai nincsenek. (II. kötet.)

Így összevetettük RÉVAI és ADELUNG elveit s a következő eredményekre jutottunk:

1. ADELUNG mint stilsztikus hatott RÉVAIRA annyiban, hogy RÉVAI ADELUNG stilsztikáját lefordította, ill. átdolgozta.

2. ADELUNG mint nyelvész RÉVAIRA a nyelvészre hatással egyáltalán nem volt. RÉVAI teljesen önálló, nagy tehetség és nem szabad róla úgy itélnünk, mint RUBINYI teszi, hogy őt is utólrta az életükben félreismert nagyságok balsorsa: az érdemen felül való becsülés (Nyr. XXXII. 57) RÉVAI megérdemli, hogy csak kegyelettel emlékezzünk meg róla.

Végül még egy szót. RÉVAI a nyelvtanának második kötetéhez csatolt «Additamentumban» ezt írja: «Ego vero, antequam Adelungum legissem, illa tantum facula, quam mihi accendit orientalium linguarum studium, et facta cum his, nostræ et septentrionalium comparatio, sponte mea perveni ad hanc rationem, naturæ ductum secutus: sumque postea in proposito meo tanto magis confirmatus Viri tam rari sententia, adeo cum meis principiis conspirante». A szavahihető RÉVAinak ezt az állítását hozom fel utolsó érveül.

VELLEDITS LAJOS.

ugyanis arra, hogy némelly nyelveket öszveatyafiasíthassunk, szükséges azon nyelveknek hangaikat, alkotó részeiket, 's egész szövevényöket esmérnünk. De Révai ezekkel nem bírt, 's ugyan azért annyiba hibázott, hogy nem bírván mindezekkel, a' Magyar Nyelvet a' Finn, Lopp, Esthoni, Vogul, Zsidó, 's egyéb nyelvekkel öszvehasznította.»
